

KWERENDY – MATERIAŁY

BOGDAN HOJDIS

Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

RĘKOPISY LITERACKIE BIBLIOTEKI POZNAŃSKIEGO TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ NAUK

Rękopisy, głównie historyczne i literackie regionalia, gromadzono w Bibliotece PTPN od jej założenia w 1857 roku. Towarzystwo było wtedy ważnym ośrodkiem polskiej kultury na terenie zaboru pruskiego (a po 1871 – niemieckiego) i powiększało swoje zbiory dzięki darom społeczeństwa. Przed I wojną światową pozyskano m.in. źródła rękopiśmienne archiwum Sułkowskich z Rydzyny oraz manuskrypty ofiarowane przez Wawrzyńca Benzelstjerna Engeströma¹.

Olbrzymie archiwum Sułkowskich, przywiezione do Poznania w kolejowym wagonie w 1909 roku, zawierało dokumenty istotne raczej dla historyków². Większość z nich została zniszczona bądź zaginęła podczas drugiej wojny światowej, podobnie jak rękopisy pozyskane od Wawrzyńca Engeströma, który w szczególności jednak sposób zainicjował kolekcjonowanie literariów przez Towarzystwo. Pochodził ze szwedzkiej rodziny, osiadłej w Wielkopolsce w pierwszej połowie XIX wieku i spolonizowanej (jakkolwiek posiadającej też posiadłości w Szwecji). W latach 1880–1907 pełnił funkcję sekretarza Towarzystwa. Wtedy to zorganizował Gabinet Józefa Ignacego Kraszewskiego (1885) w Muzeum im. Mielżyńskich, które, podobnie jak biblioteka, było placówką Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego. Z Kraszewskim Engeström zetknął się osobiście, kiedy mieszkał z rodziną w Dreźnie (1865–1870). Połączyła ich wieloletnia przyjaźń³, dlatego zrząb zbiorów

¹ J. Czachowska, R. Loth, *Przewodnik polonisty. Bibliografie, słowniki, biblioteki, muzea literackie*, Wrocław 1989, s. 600–606.

² J. Baumgart, *Historia i zawartość Archiwum ksiąg Sułkowskich w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk*, „Roczniki Historyczne” 1939, r. 14, z. 1, s. 116–147.

³ Z. Ciesielski, *Zbliżenia skandynawsko-polskie. Szkice o kontaktach kulturalnych w XIX i XX wieku*, Gdańsk 1972, s. 13. Por. też: T.I. Grabski, *Wawrzyniec Benzelstjerna-Engeström. Setna rocznica śmierci wybitnego Polaka*; K. Klupp, *Każdy napisał 100 listów*; A. Podłostko-Kłós, *Muzealnik, fundator i darczyńca – rocznicowe artykuły popularyzujące postać Wawrzyńca Engeströma w czasopiśmie „TarNowa Kultura” 2010, nr 10, s. 4–5.*

Gabinetu stanowiły pamiątki z drezdeńskich obchodów 50-lecia pracy twórczej Kraszewskiego w 1879 roku. Pisarz podarował je Towarzystwu w 1884 roku⁴.

Klasyfikację dziedziczną zasobu rękopiśmiennego PTPN z lat 1857–1939 utrudnia fakt, że jego znamienita większość nie została skatalogowana przed stratami wojennymi, które pochłonęły dwie trzecie posiadanych manuskryptów. Wydany w 1869 roku *Katalog Biblioteki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego* Hieronima Feldmanowskiego zawierał opisy jedynie 55 rękopisów. Bywało, że późniejszych nabytków nie opatrywano nawet sygnaturami. Na domiar złego ich biblioteczny inwentarz, sporządzany po odzyskaniu od władz niemieckich archiwum Sułkowskich, także zaginął w czasie drugiej wojny. Dlatego informacje o utraconych tekstach odtwarzano m.in. na podstawie not o wykorzystanych w przedwojennych pracach naukowych rękopisach PTPN⁵. W latach 2008 i 2017, kiedy wydano drukiem dwa woluminy *Inwentarza rękopisów Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, dysponowano pewną informacją o 463 zaginionych manuskryptach (sygnowanych i niesygnowanych), z których 35 to rękopisy literackie *sensu strictiori*⁶. W tej liczbie najwięcej (18 pozycji) powstało w wieku XVIII – były to przeważnie utwory okolicznościowe (polityczne) wierszem i prozą; kolejne 16 pozycji pochodziło ze stulecia XIX – m.in. wspomniane listy Józefa Ignacego Kraszewskiego, ale również rękopis *Gloria victis* Elizy Orzeszkowej oraz pamiętnik Larsa Engeströma (dziadka Wawrzyńca) w przekładzie Kraszewskiego. Ponadto utracono 13 manuskryptów XV-wiecznych, w tym co najmniej jeden łacińskich kazań z polskimi glosami.

Za szczególnie interesujące rękopisy literackie PTPN, zachowane i pozyskane po roku 1945, dokumentaliści⁷ uznają dramaty z Biblioteki Teatralnej Wojciecha Simona (1854–1900). Kolekcja licząca 185 utworów (niektóre we fragmentach)⁸ to większa część zbioru publicysty i komediopisarza, który w latach 1871–1884 wykonał odpisy sztuk teatralnych oraz kopie własnych utworów, aby wypożyczać je odpłatnie lokalnym zespołom teatralnym (profesjonalnym, ale pewnie również i amatorskim). Dlatego na mocno zużytych kartach można znaleźć na przykład adnotacje o obsadzie ról w spektaklach zespołu Zygmunta Sarneckiego, który od 2 października 1872 do 30 września 1873 kierował teatrem polskim (bez stałej sceny), dając regularne przedstawienia w Poznaniu, a także organizował gościnne występy w Gnieźnie i Kaliszu⁹. Istotną cechą odpisów Simona jest polskojęzyczność

⁴ Ekspozyty te są obecnie zdeponowane w Pracowni-Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego, która od 1986 roku pozostaje Oddziałem Biblioteki Miejskiej im. Raczyńskich w Poznaniu. Trzeba jednak zaznaczyć, że rękopisy literackie Kraszewskiego (w tym autografy utworów), znajdujące się w tej placówce, nie pochodzą z zasobu PTPN lecz przekazał je w 1979 roku prywatny kolekcjoner Marian Walczak.

⁵ *Inwentarz rękopisów Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (sygn. 1-1950)*, oprac. B. Olejniczak i J. Pietrowicz, Warszawa 2008, s. 780.

⁶ Por. *Wykaz rękopisów Biblioteki PTPN zaginionych w czasie II wojny światowej*, oprac. R. Marciniak, w: *Inwentarz rękopisów Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (sygn. 1-1950)*, ed. cit., s. 780–868; *Wykaz rękopisów Biblioteki PTPN zaginionych w czasie II wojny światowej – uzupełnienie*, w: *Inwentarz rękopisów Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (sygn. 1951-2325)*, oprac. J. Pietrowicz, Poznań 2017, s. 181–189.

⁷ J. Czachowska, R. Loth, op. cit., s. 601.

⁸ *Inwentarz rękopisów Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (sygn. 1-1950)*, ed. cit., s. 233–278 (sygn. rkp. 1001-1174).

⁹ *Słownik biograficzny teatru polskiego*, t. 1: 1765-1965, red. zespół pod kier. Z. Raszewskiego, Warszawa 1973, sv. *Sarnecki Zygmunt*. Zob. także W. Koryzna, *Pamiętnik Sceny Narodowej w Wielkopolsce do roku 1888*,

tekstów, ponieważ służyły przygotowaniu spektakli dla rodzimej publiczności. Niemal wszystkie sztuki obce zapisano więc w przekładach, co dotyczy zarówno dzieł wybitnych (np. *Dwaj panowie z Werony*, *Król Lir* Williama Szekspira w tłumaczeniu Stanisława Egberta Koźmiana czy nieznanych translatorów Molierowski *Świętoszek* oraz adaptacje *Egmonta* Johanna Wolfganga Goethego i *Nędzników* Wiktora Hugo), jak i popularnych komedii, głównie francuskich i niemieckich, stanowiących gros kolekcji (m.in. autorstwa Eugène-Marina Labiche'a oraz Augusta von Kotzebue, ale też np. *Śniadanie u marszałka Iwana Turgieniewa* w przekładzie Wacława Szremskiego). Ponad 50 jednostek¹⁰ to utwory, które napisali w języku polskim następujący autorzy: Adolf Abrahamowicz, Władysław Ludwik Anczyc, Józef Bliźniński, Stanisław Bogusławski, Bronisław Dębicki, Ludwik Adam Dmuszewski, Stanisław Dobrzański, Edmund Drzewiecki, Bolesław Ejlenfeld [właśc. Eulefeld], Henryk Gliński, Bronisław Grabowski, Jan Kanty Gregorowicz, Jan Nepomucen Kamiński, Józef Korzeniowski, Władysław Koziebrodzki, Karol Kucz, Lucjan Kwieciński, Aleksander Ładnowski, Kazimierz Łuniewski, Konstanty Majeranowski, Zofia Meller, Julian Miłkowski, Józef Narzymiski, Ryszard Ruszkowski, Justyna Klara Skałkowska, Fryderyk Skarbek, Adam Skorupka, Helena Sobańska, Ludwik Sosnowski [właśc. Solski], Juliusz Feliks Starkel, Telesfor Swojski [właśc. Józef Kościelski], Wacław Szymanowski, Ignacy Tasiemski oraz Jan Zachariasiewicz¹¹.

Znamienne, że w kolekcji Wojciecha Simona przekazanej PTPN zachowała się tylko jedna jego komedia *Śluby cywilne* (rkp. 1139). A przecież według informacji podanej w Bibliografii Estreichera¹² w latach 1875–1895 Simon napisał, wystawił, a nawet wydał drukiem jeszcze dziewięć sztuk komediowych: *Awantura na Piwnej ulicy* (vel *Awantura na Starym Sosnowcu*; *Awantura na Chmielniku*; *Awantura przy ulicy Floriańskiej*), *Gwałtowna miłość*, *Piszę komedię*, *Podróż pantofla*, *Poznańskie zaloty*, *Przewodnik dla zakochanych*, *Sposób Kondolskiego*, *Warunek nieboszczki*, *Wypędź Dutkiewicza*. Współautorem dwóch utworów – *Piszę komedię* i *Podróż pantofla* – był aktywny m.in. w Kaliszu i Poznaniu aktor oraz reżyser Marceli Trapszo¹³. Żadnej wymienionej tu komedii, krotchwili czy scenicznej fraszki nie można uznać za wysoce artystyczną, ale w sumie stanowią one cenne świadectwo niewyszukanej tematyki i gustów publiczności poznańskiej w drugiej połowie XIX stulecia. Zgromadzone przez Simona teksty potwierdzają tezę, iż w trakcie polskich spektakli na widowni „przeważała publiczność o pochodzeniu plebejsko-drobno-

nakładem autora, Poznań 1888, s. 123–130; K. Kurek, *Teatry polskie w Poznaniu w latach 1850-1875. Repertuary, artystyczne idee, polityczne konteksty*, Poznań 2013, s. 97–102 [tu charakterystyka dyrekcji Sarneckiego], 554–597 [tu szczegółowy repertuar dzienny sezonu 1872/73].

¹⁰ Precyzyjne wskazanie liczby wymagałoby identyfikacji autorów sztuk niepodpisanych, zachowanych we fragmentach oraz określenia stopnia zależności od oryginałów utworów nawiązujących do wzorów obcojęzycznych, jak na przykład Andrzeja Listowskiego *Biała kamelia. Obrazek dramatyczny w 1-ym akcie. Naśladowanie z francuskiego* (rkp. 1068) czy nieznanego pióra *Anglicy na wsi czyli Wykupiony strzał. Krotchwila w 1-ym akcie naśladowana podług niemieckiego* (rkp. 1156). Wiele wskazówek umożliwiających takie rozpoznania zawiera praca *Dramat obcy w Polsce 1765-1965. Premiery, druki, egzemplarze*, t. 1–2, praca zespołowa pod kier. J. Michalika, Kraków 2001, 2004.

¹¹ W wykazie nie ujęto kompozytorów muzyki oraz nazw osobowych, które mogą wskazywać dawnych właścicieli rękopisów (Jan Kanty Boczkowski w rkp. 1155, Seweryn Bogorya Górski w rkp. 1159).

¹² Elektroniczna Baza Bibliografii Estreichera. Bibliografia XIX wieku, sv. *Simon Wojciech*, <https://www.estreicher.uj.edu.pl/xixwieku/baza/> (20.12.2017).

¹³ *Słownik biograficzny teatru polskiego*, ed. cit., sv. *Trapszo Marceli*.

mieszczańskim, oczekująca od teatru przede wszystkim rozrywki, niechętnie tolerująca sceniczne eksperymenty i ambitny repertuar. Jednocześnie sytuacja społeczno-polityczna oraz konsekwentnie prowadzona przez zaborcę polityka germanizacyjna sprawiały, iż często – niemal bezkrytycznie – oklaskiwano sztuki polskich autorów, bez względu na wartość literacką i poziom wykonania”¹⁴.

Do cenniejszych rękopisów literackich w zbiorach PTPN zalicza się autografy Cypriana Godebskiego, Ignacego Krasickiego, Ludwika Kropińskiego, Fryderyka Skarbka, Ignacego Tańskiego, Klementyny z Tańskich Hoffmanowej, Antoniego Goreckiego, Michała Czajkowskiego, Michała Grabowskiego, Antoniego Edwarda Odyńca, Stefana Garczyńskiego, Juliusza Słowackiego, Władysława Bentkowskiego, Jana Zachariasiewicza, Leonarda Sowińskiego, Jerzego Kollera i Tadeusza Różewicza¹⁵. Trzeba jednak zastrzec, że są to niekiedy pojedyncze utwory: na przykład Cypriana Godebskiego zaledwie dwa wiersze (rkp. 363 i 399). Ponadto nieliczne autografy zostały ujęte w spisie bibliotecznym razem z nieautorskimi rękopisami – jak w odniesieniu do Ignacego Krasickiego, którego pojedynczy autograf *Satyry IV* (rkp. 399) figuruje w inwentarium obok odpisu *Satyry na żonę modną* w XVIII-wiecznej sylwie (rkp. 145) oraz przy XX-wiecznych wypisach źródłowych (rkp. 1809). W tej „narodowej” części poznańskich zbiorów liczebnie wyróżnia się kolekcja rękopisów Różewicza (licząca 26 jednostek), które pisarz sam przekazał Towarzystwu w latach 1965–1968. Są wśród nich autografy 31 wierszy z lat 1957–1963, 6 sztuk teatralnych z lat 1958–1965 (*Grupa Laoakona, Świadkowie czyli Nasza mała stabilizacja, Kartoteka, Akt przerywany, Śmieszny staruszek, Spagetti i miecz, Wyszedł z domu*), noweli filmowej *Córeczka* oraz 15 opowiadań z lat 1955–1964.

Wspomniane oba woluminy inwentarza rękopisów Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk z lat 2008 i 2017, obejmują łącznie 1801 posiadanych i opracowanych jednostek do pozycji 2325. Pomieszczone w pierwszym woluminie informacje o twórczości na przykład Walentego Salkowskiego to charakterystyczne dla zasobu PTPN (a wyjątkowe w odniesieniu do zbiorów krajowych) rękopisy literackie niewydawanego i zapomnianego obecnie wielkopolskiego pisarza. Jego życie i twórczość odzwierciedlają XIX-wieczny polski patriotyzm typowy dla regionu – jakkolwiek dziś może nieco zaskakujący. Salkowski urodził się w Poznaniu pod koniec XVIII w., studiował prawo i administrację na uniwersytecie w Berlinie, po czym przez całe zawodowe życie był pruskim urzędnikiem: zaczynał jako asesor we Frankfurcie nad Odrą, kilka lat pracował w Poznaniu, a następnie – dzięki protekcji hr. Arnima, niemieckiego kolegi ze studiów – uzyskał stanowisko radcy rejencyjnego w Bydgoszczy, gdzie spędził 30 lat. Zmarł w Poznaniu w październiku 1866 r.¹⁶ Salkowski od lat młodości pisał rozprawy biograficzne, z zakresu literackiej komparatystyki oraz estetyki twórczości: *Moje zabawy [...]. Rozprawa o wielkich mężach w narodzie naszym* (1818, rkp. 279), *O literaturze w ogólności*

¹⁴ K. Kurek, *Teatry polskie w Poznaniu w latach 1850-1875*, ed. cit., s. 16.

¹⁵ J. Czachowska, R. Loth, op. cit.

¹⁶ Zarys biografii Walentego Salkowskiego podano w „Roczniku Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego” t. 6, 1871, s. 354-355. Por. też Elektroniczna Baza Bibliografii Estreicher. Bibliografia XIX wieku (t. 4, s. 175); D. Gucia, *Walenty Salkowski – poeta nieznaný*, „Rocznik Wielkopolskiego Towarzystwa Genealogicznego «Gniazdo»” 2016, s. 83-88.

z uwagami nad literaturą polską¹⁷ (I poł. XIX w., rkp. 280), *Spostrzeżenia nad poezją narodów we względzie jej właściwości* (1859, rkp. 231), *Rozpamiętywanie nad estetyką czyli umiejętnością misterstwa i piękna* (1862, rkp. 230). Literackie *negotium* pisarza obejmowało jednak głównie poezję¹⁸. Biografistyczne zainteresowania znalazły wyraz w wierszach o narodowych bohaterach, w tym o Karolu Marcinkowskim. Pozostałe w większości miały charakter okolicznościowy – w funkcji egzemplifikacji najobszerniejszy z nich zamieszczono niżej w edytorskim dopełnieniu.

W drugim woluminie inwentarza manuskryptów znalazła się m.in. opracowana w 2016 roku spuścizna Jerzego Waldorffa (właśc. nazwisko Preyss), w której do literackiej dokumentacji można zaliczyć listy pisane odręcznie do Waldorffa przez Jana Dobraczyńskiego, Czesława Miłosza, Adolfa Nowaczyńskiego, Annę Świrszczyńską oraz Jana Józefa Szczańskiego (rkp. 2310). Ponadto w spuściznie znalazł się dziennik Antoniego Józefa Preysa (ojca Jerzego) z lat 1849–1858, zawierający wypisy literackie, wiersze oraz notatki dotyczące m.in. literatury (rkp. 2315). Archiwum Waldorffa zawiera też literaria z lat 1945–2001 po jego siostrze, Marii Grabowskiej. Są to: materiały redakcyjne „do zamierzonej powieści o św. Augustynie z różnych dzieł historycznych” i niedokończony rękopis tegoż utworu pt. *Niespokojne serce*, cztery artykuły i nowele, dziesięć opowiadań, jeden esej oraz trzy zbiory notatek i niedokończonych pism (rkp. 2317–2322). Literackich walorów można doszukiwać się również w zachowanych przez Waldorffa, acz zdekompletowanych, wspomnieniach Kazimierza Karola Lachowicza-Holejki *Curriculum vitae – pamiętniki czasów moich* (1963, rkp. 2323).

Poza drukowanymi inwentarzami rękopisów PTPN pozostaje obecnie opracowana już spuścizna Wincentego Kraińskiego (1786–1882)¹⁹ – duchownego diecezji wrocławskiej, prawnika, pedagoga i pisarza – którą przekazał Towarzystwu w latach 1873–1876. W tzw. Tekach Kraińskiego znajduje się sporo pism francusko-, niemiecko- i anglojęzycznych o tematyce prawnej, historycznej oraz religijnej. W twórczości polskiej przeważają mowy i kazania, przy których można też znaleźć próby literackiego ujęcia katechezy i liturgii wielkopostnej, jak na przykład *Wierszowane nauki na niedziele i święta pisane we Wrocławiu od czerwca do sierpnia 1854 r.* (rkp. 2343) czy *Droga Grobowa przez Dr. Kraińskiego prozą rymowaną* (1860, rkp. 2359). Niejakie znaczenie dla historii nauczania literatury polskiej miałyby natomiast rozprawki z lat 1850–1876, napisane w związku z działalnością dydaktyczną Kraińskiego na Uniwersytecie Wrocławskim: *Literatura polska wierszem prozajcznym* (rkp. 2349), *Historija Literatury i Oświaty Narodu Polskiego*, *Literatura polska skrócona*, *Literatura polska na lekcyje*, *Skrócona Literatura Słowiańska w pytaniach i od-*

¹⁷ Redakcji drugiej, poszerzonej, nadał tytuł *O duchu literatury* tomy 1-3 (rkp. 281).

¹⁸ W Wielkopolskiej Bibliotece Cyfrowej udostępniono dotąd skany graficzne dwóch jednostek rękopisów: *Pojawy narodowe Wal<entego> Salkowskiego. Bydgoszcz d. 1 wrześ<nia> 1864* (rkp. 278), *Zbiór wierszy Wal<entego> Salkowskiego* (I poł. XIX w., rkp. 282).

¹⁹ Por.: M. Witkowski, *Spowiednik Mickiewicza*, w: *Munera litteraria. Księga ku czci profesora Romana Pollaka*, oprac. komitet red. pod kier. W. Dworzaczka, Poznań 1962 s. 345–352; F. German, *Kraiński Wincenty Czesław*, „Polski Słownik Biograficzny” t. 15 (1970), s. 96–98; *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, oprac. zespół pod kier. J. Krzyżanowskiego i C. Hernasa, t. 1, Warszawa 1984, sv. *Kraiński Wincenty*; R. Ergertowski, *Wincenty Kraiński – lektor języka polskiego i rosyjskiego na Uniwersytecie Wrocławskim (1851-1880)*, w: *Literatura, prasa, biblioteka. Studia i szkice ofiarowane prof. Jerzemu Jarowieckiemu w 65-lecie urodzin i 40-lecie pracy naukowej*, Kraków 1997, s. 372394.

powieściach, Literatura słowiańska. Rys zasadniczy, Styl<e> poetyczne, pisemko dokumentujące związki z Adamem Mickiewiczem zatytułowane Do Duszy ś.p. Adama Mickiewicza (rkp. 2350), a także *Literatura powszechna wszystkich narodów najstarszytniejszy<ch> dla porównania jej z literaturą polską* (rkp. 2531) oraz *Przyczyna używania Satyry i pisania prozą rymowaną* (rkp. 2532).

Dopelnienie edytorskie

Jednym z najbardziej charakterystycznych wierszy Walentego Salkowskiego jest utwór *Wielkopolanie*²⁰, z okresu styczeniowego zrywu powstańczego. Nie był on dotąd publikowany ani drukiem, ani cyfrowo – przeto jego transkrypcja²¹ może stanowić próbkę literackich pamiątek po wielkopolskim patriotyzmie z drugiej połowy XIX stulecia.

Wielkopolanie

1

Wam to do twarzy bój, Wielkopolany!
 Pałasz u boku, a broń na ramieniu,
 Walka o Polskę, jej krusząc kajdany
 I los narodu dogodzi życzeniu,
 Bo dość długo się cierpiało,
 Jeszcze pod bułatem drżymy,
 Lecz dziś walcząc w ogniu śmiało:
 Naszych wrogów zwyciężymy.

2

Walki staczają i dzieci Korony,
 Nad nimi orły narodu się wznoszą,
 Długo nas Moskal jarźmić przyuczony,
 Wierzyć nam nie chce, Lachy laur odnoszą.
 Wielkopolska hufce zbiera,
 Walki srogie z wrogiem stacza,
 Sławy świątynią otwiera,
 Gdy orężem krew wytacza.

3

Trąbią i bębnią, z dział gromy wzlatają,
 Wróg to na wroga strachem zdjęty krzyczy,
 Męstwo Polaka dopiero poznają,
 Gdy przed nim każdy ochronić się życzy,

²⁰ Rkp. 277/11: *Wieszczany Walętego Salkowskiego, Bydgoszcz d. 3 Maja 1863*, s. 16–21.

²¹ W edycji zmodernizowano pisownię i interpunkcję, ze względu jednak na regularne półtorazgłoskowe rymy w układzie abab, w wygłosie albo zachowano oryginalne formy (np. w zwrotce 3 ‘niemi’ / ‘swemi’), albo wprowadzono koniektury (np. w zwrotce 1 ‘drżymy’ zamiast ‘drzymy’ dla zachowania rymu ze ‘zwyciężymy’). Poza rymami zrezygnowano z pochylonego e, ale dla zachowania XIX-wiecznego brzmienia tekstu pozostawiono niektóre formy archaiczne wewnątrz wersu (np. w zwrotce 2 ‘jarźmić’, w zwrotce 5 ‘najezdcom’).

A powstańce tuż za niemi
Gęsto rażą wystrzałami,
Żuawy²² zaś kosy swemi,
Obsypują ich ranami.

4

Nuż się w Poznańskie Moskal sprośny chroni,
Polak go pędzi aż do pruskich granic,
Trofeem jego, dużo nabrał broni,
Resztę zdobyczy miewa zwykle za nic;
Bo z czegoż dziczą odzierać,
Kiedy jej nędza wciąż grozi?
Nim wolnie zdola umierać,
Wprzód tyran serca zamrozi.

5

Strach duże oczy wytrzeszcza podbitych,
Chęci i miru najeźdźcom brakuje,
Obaw to w sercach nie zmniejszą ukrytych
Pomsta Polaka nowe boje snuje.
Zwycięzca tłumy powala,
Choć szanuje prawa człeka,
Co w boju ludzkość ocala,
To znów na północ ucieka.

6

Wielkopoleanie swe znoszą ofiary,
Ach! Drogo płacić poświęcenia muszą,
Prusak napada, na nich zmyśla kary,
Z nierównym szczęściem granice przejść tuszą.
Noc ich swym kirem okrywa,
Prusak schwytanym dopieka,
Każdy co może porywa,
Do braci w boju ucieka.

7

Tam to Ojczyzna jednoczy w nas siły,
Piast na Warszawę w walkach się ogląda,
W niej się spoczynek objawi nam miły,
Gdzie i tron Piasta wynieść Polak żąda.
Skoro Ojczyzna powstanie,
Życiem Warszawa nacieszy,
Tam chętnie Wielkopoleanie,
Jak strzała każdy pośpieszy.

²² Żuawi (z arabskiego 'zuāwa') – nazwa specjalnej formacji wojskowej, której sposób walki zainspirowała technika wojenna algierskich Kabylów. Pierwsze jednostki żuawów sformowano w armii francuskiej, ale w drugiej poł. XIX w. funkcjonowały one już w wielu armiach. W powstaniu 1863 r. elitarna jednostka polskich żuawów miała być postrachem wojsk rosyjskich.

8

Ma swe stolica powaby, uciechy,
Zebrane światła z swych ziomek orszaki,
Wielkopolanin szuka w niej pociechy,
Gdzie z różnych dzielnic los zbiera Polaki.
Tak w narodzie lud się brata,
Zaufanie cześć roznieca,
Czuje siły swe Sarmata
I duch czasu postępowanie.

9

Dziś w niej żałoba, Korona ją głosi,
Na siebie patrzą łzą zroszone oczy,
Cierpliwie jeden, drugi z gniewem znosi,
Równo z nadzieją i rozpacz ich kroczy.
A wrogi patrzą na dziwy,
Bo tego w świecie nie było,
Choć Polak był nieszczęśliwy,
W obojętności się żyło.

10

Stan ten Polaka swych granic domierza,
Bóg go powołał do swobód zawodu,
Już cudzoziemcom losu nie powierza,
Ale zbawienia szuka wśród narodu.
Lud polski w szeregu staje,
Kraj szeregi przebiegają,
Ojczyzna z grobu powstaje,
Bić się Lachy nie ustają.

11

Powstanie rąco i Korona zbiera
Swe dzieci gromić poseła Moskala,
Sława zwycięstwa świątynie otwiera,
Dziczy zabory anioł stróż obala.
Wielkopolany się cieszą,
Powitają wkrótce braci,
Na naradę tam pośpieszą,
Gdzie Europa gwałt odpłaci.

12

Gwałt się odpłaca słuszności nagrodą,
Nam sprawiedliwość świat cały wymierzy,
Korona rzeźwić będzie się swobodą,
Jak Polskę całą Sarmata odzierzy.
Nadzieja, Wielkopolany!
Tak jak słońce nam przyświeca,
Ojczyźnie każdy wylany,
Jej służyć, ducha podnieca.

W postaci graficznych skanów w Wielkopolskiej Bibliotece Cyfrowej udostępniono dotąd dwie jednostki rękopisów Salkowskiego: *Pojawy narodowe Wal<entego> Salkowskiego. Bydgoszcz d. 1 wrześ<nia> 1864* (rkp. 278) oraz *Zbiór wierszy Walentego Salkowskiego* (I poł. XIX w., rkp. 282). Ogółem w latach 2006–2017 zamieszczono w WBC 203 rękopisy, w tym 103 pojedynczo i 100 w wydzielonej kolekcji literackich rękopisów sporządzonych w stuleciach od XVII do XX w języku polskim lub w językach obcych, ale przez polskich autorów. Właśnie do tej kolekcji dodano w roku 2018 jeszcze 217 rękopisów literackich. Można zatem obecnie skorzystać online z około 23% rękopiśmiennego zasobu PTPN. Z tej części znakomita większość, bo aż 410 jednostek zostało już ujętych w woluminie pierwszym inwentarza, ale bez dopisków o cyfryzacji. Dlatego w drugim woluminie znalazł się apendyks z wykazem rękopisów Biblioteki PTPN w Wielkopolskiej Bibliotece Cyfrowej o sygnaturach mieszczących się w zakresie 16–1913 – a więc m.in. kolekcja Wojciecha Simona.

Bibliografia

- Baumgart J., *Historia i zawartość Archiwum ksiąg Sulkowskich w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk*, „Roczniki Historyczne” 1939, r. 14, z. 1, s. 116–147.
- Ciesielski Z., *Zbliżenia skandynawsko-polskie. Szkice o kontaktach kulturalnych w XIX i XX wieku*, Gdańsk 1972.
- Czachowska J., Loth R., *Przewodnik polonisty. Bibliografie, słowniki, biblioteki, muzea literackie*, Wrocław 1989.
- Dramat obcy w Polsce 1765–1965. Premiery, druki, egzemplarze*, t. 1–2, praca zespołowa pod kier. J. Michalika, Kraków 2001, 2004.
- Elektroniczna Baza Bibliografii Estreichera. Bibliografia XIX wieku, sv. *Simon Wojciech*, <https://www.estreicher.uj.edu.pl/xixwieku/baza/> (20.12.2017).
- Ergetowski R., *Wincenty Kraiński – lektor języka polskiego i rosyjskiego na Uniwersytecie Wrocławskim (1851-1880)*, w: *Literatura, prasa, biblioteka. Studia i szkice ofiarowane prof. Jerzemu Jarowieckiemu w 65-lecie urodzin i 40-lecie pracy naukowej*, Kraków 1997, s. 372394.
- German F., *Kraiński Wincenty Czesław*, „Polski Słownik Biograficzny” t. 15 (1970), s. 96–98.
- Grabski T.I., *Wawrzyniec Benzeltjerna-Engeström. Setna rocznica śmierci wybitnego Polaka*, „TarNowa Kultura” 2010, nr 10, s. 4–5.
- Gucia D., *Walenty Salkowski – poeta nieznanym*, „Rocznik Wielkopolskiego Towarzystwa Genealogicznego «Gniazdo»” 2016, s. 83–88.
- Inwentarz rękopisów Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (sygn. 1-1950)*, oprac. B. Olejniczak i J. Pietrowicz, Warszawa 2008.
- Klupp K., *Każdy napisał 100 listów*, „TarNowa Kultura” 2010, nr 10, s. 4–5.
- Koryzna W., *Pamiętnik Sceny Narodowej w Wielkopolsce do roku 1888*, nakładem autora, Poznań 1888.
- Kurek K., *Teatry polskie w Poznaniu w latach 1850-1875. Repertuary, artystyczne idee, polityczne konteksty*, Poznań 2013.
- Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, oprac. zespół pod kier. J. Krzyżanowskiego i C. Hernasa, t. 1, Warszawa 1984.
- Podłostko-Kłós A., *Muzealnik, fundator i darczyńca*, „TarNowa Kultura” 2010, nr 10, s. 4–5.
- „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego” t. 6, 1871, s. 354–355.
- Słownik biograficzny teatru polskiego*, t. 1: 1765-1965, red. zespół pod kier. Z. Raszewskiego, Warszawa 1973, sv. *Sarnecki Zygmunt*.

Witkowski M., *Spowiednik Mickiewicza*, w: *Munera litteraria. Księga ku czci profesora Romana Pollaka*, oprac. komitet red. pod kier. W. Dworzaczka, Poznań 1962, s. 345–352.

Wykaz rękopisów Biblioteki PTPN zaginionych w czasie II wojny światowej, oprac. R. Marciniak, w: *Inwentarz rękopisów Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (sygn. 1-1950)*, oprac. B. Olejniczak i J. Pietrowicz, Warszawa 2008, s. 780–868.

Wykaz rękopisów Biblioteki PTPN zaginionych w czasie II wojny światowej – uzupełnienie, w: *Inwentarz rękopisów Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (sygn. 1951-2325)*, oprac. J. Pietrowicz, Poznań 2017, s. 181–189.

BOGDAN HOJDIS

Literary manuscripts in the Library of the Poznan Society for the Advancement of Arts and Sciences

Summary

This article is a presentation of literary manuscripts stored in the Library of the Poznan Society for the Advancement of Arts and Sciences. The history of taking over the Sulkowski Archives is briefly described together with manuscripts donated by Wawrzyniec Benzelstjerna Engeström and collections donated by Józef Ignacy Kraszewski. The dramas from Wojciech Simon's Theatrical Library and autographs of famous people including Cyprian Godebski, Ignacy Krasicki, Ludwik Kropiński, Fryderyk Skarbek, Ignacy Tański, Klementyna Tańska Hoffman, Antoni Edward Odyniec, Stefan Garczyński, Juliusz Słowacki, Władysław Bentkowski, Jan Zachariasiewicz and Tadeusz Różewicz are regarded by experts as very interesting manuscripts owned by the Society, preserved and regained after 1945. The article presents volume II of the „Inventory of manuscripts“ published in 2017 and a project of digitalizing literary manuscripts from the Society's collection.

Keywords: Poznań Society for the Advancement of Arts and Sciences, collections in the Library of Poznań Society for the Advancement of Arts and Sciences, literary manuscripts